

10. Скрипкина Т. П. Психология доверия: учеб. пособие студ. высш. пед. учеб. заведений / Т. П. Скрипкина. – М. : Академия, 2000. – 264 с.
11. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память [Электронный ресурс] / М. Хальбвакс // Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. – 2005. – № 2–3 (40–41). – С. 12–35. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>.
12. Чепелева Н. В. Психологічні механізми розуміння та інтерпретації особистого досвіду // Проблеми психологічної герменевтики / за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : Міленіум, 2004. – 156 с.
13. Яремчук О. В. Проблема спадкоємності історичної традиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forum.onu.edu.ua/index.php?topic=5084.0;wap2>

УДК 316:323.159.953

Федорів Х. І.

КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ: ЕВОЛЮЦІЯ УЯВЛЕНЬ, СУТЬ, СТРУКТУРА

У статті досліджено еволюцію уявлень про колективну пам'ять від найдавніших часів до сучасності, проаналізовано й визначено її природу, суть, специфіку та структуру.

Ключові слова: мнемотехніка, пам'ять, колективна пам'ять, рівні колективної пам'яті.

Федорив К. И. Коллективная память: эволюция представлений, суть, структура.

В статье исследована эволюция представлений о коллективной памяти от древнейших времен до современности, проанализированы и определены ее природа, суть, специфика и структура.

Ключевые слова: мнемотехника, память, коллективная память, уровни коллективной памяти.

Fedoriv K. I. Collective memory: the evolution of ideas, the nature and structure.

The article deals with the evolution of ideas about collective memory. Since Ancient times, much attention was paid to the study of the phenomenon of memory. In XVIII century the collective memory is included in the context of history. Then the collective memory has been perceived through the prism of psychology, sociology, and anthropology. The core idea is that collective attitudes and behaviors are created and shared through common experiences and communication among a cohort of people. Researches about collective memory have appeared in the literature under different guises. A French social psychologist Halbwachs (1877–1945) was the first who wrote in detail about the nature of collective memory, argued that basic memory processes were all social. That is, people remember only those events that they have repeated and elaborated in their discussions with others. Memories of national traumatic events are collective phenomena. With the passing of time the details of specific events fade as they taken from the forefront of our mind and placed into the mainstream of our memory. One of the major reasons that collective memory will fade is that successive generations will

not attach the same meaning and significance to the event as the generations that were in their formative stages at the time. In the last several years, there has been a resurgence of interest in this general topic because it addresses some fundamental questions about memory and social processes. Collective memory is one of the most fascinating phenomena of social life – on the one hand, this is an extremely powerful and influential factor of social life that reflects the past, controls and directs the present and future forecasts and programmed – on the other hand, and is very uncertain and almost phantom object, which is extremely difficult to read and understand as by ordinary citizen, as well by a scientist. Today we can speak about two types (levels) of collective memory – official and unofficial. Collective memory is constructed, created and reinvented by society. It may occur spontaneously as a side consequence of changes in society, and may be consciously directed; the essence of the phenomenon of collective memory manifests itself in the fact that it acts as a carrier group of persons who are limited in time and space and have the same right to remember.

Key words: mnemonics, memory, collective memory, levels of collective memory.

Сьогодні перед суспільством постає проблема правильного розуміння подій минулого. Спільність у його розумінні та оцінках – це важлива передумова прогресивних суспільно-політичних перетворень у майбутньому. Адже колективні уявлення про минуле займають значне місце у суспільній свідомості, що виражається у формі колективної пам'яті.

Останнім часом зацікавлення феноменом «пам'ять» помітно зросло. Аналітики стверджують, що майбутнє держави багато в чому залежить від інтерпретації минулого. Тому серед поставлених завдань ми можемо виділити наступні: дослідити еволюцію уявлень про колективну пам'ять, проаналізувати й визначити її природу, суть та специфіку.

Людство з давніх-давен цікавилось проблемами природи, суті та структури колективної пам'яті. Помітний ідейно-концептуальний слід у процесі цих сюжетів залишили Я. Асман, О. Бойко, І. Гирич, А. Васильєв, О. Кісь, Л. Нагорна, Ф. Ніцше, П. Нора, А. Філіпов, З. Фрейд, М. Хальбакс, В. Misztal, J. Wertsch. Короткий бібліографічний огляд дозволяє зробити висновок, що питання формування колективної пам'яті займало й займає одне з провідних місць дослідження.

Поняття «пам'ять» набуває популярності в умовах сучасного суспільства й потребує концептуалізації. Хоча не варто забувати й те, що питання пам'яті цікавило людство з давніх часів. Терміни «мистецтво запам'ятовування» (мнемотехніка), «ars memoriae», «memorativa» глибоко вкорінилися в європейській традиції. Їхнім засновником вважається грецький поет Симонід, який жив у VI ст. до нашої ери. У римлян це поняття стало однією з «п'яти колон риторики» і перейшло від них до Середньовіччя та Відродження [1, с. 29]. За Цицероном, саме Симонід запропонував вигнаному з країни Фемістоклу навчитися мистецтву «пам'ятати про все». Йому приписують ідею «відбору місць і формування їх мисленнєвих образів», щоб унаочнити «порядок речей» [6, с. 72].

Від Платона бере початок традиція розрізнення пам'яті й спогаду – з першим терміном (mneme) пов'язувалося переважно просте, можливо, й випадкове відтворення у пам'яті якоїсь події, з другим (anamnesis) – активний пошук, цілеспрямована робота по пригадуванню. В аристотелівській традиції мистецтво пам'яті розглядається як суто інструментальне: знання виводилися із чуттєвого досвіду, а системи запам'ятовування оцінювалися залежно від їхньої здатності переводити це знання в образи.

Для філософів Ренесансу мистецтво пам'яті було не просто методом, воно було також джерелом відновлення втрачених світів [6, с. 73–74].

Включення колективної пам'яті у контекст історії відбулося лише у XVIII ст. Італійський філософ і історик Джамбатіста Віко став першим, кому вдалося створити цілісну концепцію пам'яті як пошуку втраченого знання у контексті метафізичного моделювання. Його «Нова наука про загальну природу націй» (1744) пропонує універсальний ключ до розуміння природи пам'яті. Традиція («курс, яким пливе корабель нації») розвивається у двох напрямках: прямому (corso) і зворотному (ricorso). У прямому русі спогади накопичуються. У зворотному руйнуються, і це відбувається саме тоді, коли пам'ять про реальне минуле набуває вигляду комеморативної легенди. Зрештою пам'ять про традицію може взагалі зникнути, поступившись місцем колективній амнезії [6, с. 74–75].

Переворот в погляді на історію, в якому вагома увага приділяється розуму, пов'язують з ім'ям німецького філософа Фрідріха Ніцше. Він перший, хто запропонував подивитись на історію крізь призму первісного міфу, оскільки міфологічне начало в людині більш триваліше, ніж історичне почуття. Навчившись пам'ятати, людина включається в хід історії, і саме від того, як вона сприймає минуле, залежить її майбутнє. Тому головним завданням людини є навчитись вмінню забувати [7].

Ще однією так званою революцією в царині пам'яті є творчість Зігмунда Фрейда. У своїх працях він звертався до міфів як до віддаленого минулого та раннього людського досвіду. Фрейд стверджував, що індивід повинен навчитись читати карту своїх «пам'ятних» місць, щоб підняти завісу між фантазіями та ланцюгом підсвідомих асоціацій. Оскільки усі психічні конфлікти закорінені в минулому, то їх розкодування є запорукою одужання [10, с. 24–28].

Заслужують на увагу погляди та ідеї Емілія Дюркгейма з приводу питань пам'яті. Він вважав, що для підтримки стабільності суспільства, для того, щоб його члени відчували солідарність та історичну наступність існування своєї групи, вони повинні пам'ятати певні речі певним чином, а деякі речі організовано забувати. Суспільство потребує певної міри не тільки інтелектуального і емоційного конформізму своїх членів, а й «конформізму меморіального» [4, с. 57].

Найбільш ґрунтовне та глибоке дослідження з питання колективної пам'яті зробив учень Емілія Дюркгейма, французький соціолог Моріс Хальбвак. У своїй праці «Колективна та історична пам'ять» науковець стверджував, що ми ще не звикли говорити (навіть метафорично) про групову пам'ять. Здається, що така властивість, як пам'ять, може існувати і зберігатися тільки тією мірою, якою вона прив'язана до індивідуального тіла або свідомості. Колективна пам'ять постає як соціальний конструкт, утворений групою, а не індивідом (аристократичними родинами, сімейними переказами, споминами та хроніками) [11]. Колективна й індивідуальна пам'ять перебувають в тісній взаємодії й навіть часто проникають одна в одну; зокрема, індивідуальна пам'ять може спертись на пам'ять колективну, щоб підтвердити або уточнити той чи інший спогад або навіть щоб заповнити деякі прогалини, знову зануритися в неї, на короткий час злитися з нею. І тим не менше вона йде власним шляхом. Колективна пам'ять же обертається навколо індивідуальних пам'ятей, але не змішується з ними. Вона розвивається за власними законами, і навіть якщо іноді в неї проникають і деякі індивідуальні спогади, вони видозмінюються, як тільки поміщаються в ціле, яке вже не є свідомістю особистості [11].

Ідеї Хальбвакса отримали потужний розвиток у працях учених різних дослідницьких напрямів, які намагалися запропонувати нові аналітичні конструкції для пояснення механізмів та закономірностей функціонування колективної пам'яті [5, с. 172].

Так, цікавими й плідними є думки американського психолога Джона Верча про «розподіл» колективної пам'яті в межах групи на однорідну, комплектарну та розподілену. Їхня особливість полягає в тому, яким чином спогади про ті чи інші події репрезентуються в суспільстві [13, с. 44–45].

Колективна пам'ять за своєю природою має на меті зберегти і захистити групову ідентичність. Тому питання про придушення чи замовчування спогадів викликали інтерес у дослідників. Так Поль Рікер у статті «Пам'ять – забуття – історія» виокремлює та аналізує дві найбільш поширені «хвороби» колективної пам'яті – надмір пам'яті та нестачу пам'яті. Однією з ознак хворобливої колективної пам'яті Рікер вважає надмір пам'яті. Дослідник аналізує її із залученням психоаналітичної теорії З. Фрейда. Він звертається до концепту «примусового повторення», з'ясовуючи, що є головною перешкодою у процесі вивільнення пацієнтів від травматичних спогадів. «Примусове повторення» полягає в тому, що пацієнт не сприймає спогад як минуле, але знов і знов гостро переживає його, наче повторює травму. Саме нездатність відмежувати нинішній день від минулих подій, усвідомити часову відстань від травматичного досвіду породжує болісні відчуття та унеможливує зцілення [5, с. 178].

Інша вкрай небезпечна вада колективної пам'яті – «нестача пам'яті», – на думку Рікера, проявляється у формі забуття. Він розрізняє два типи забуття – пасивне та активне: «пасивне забуття проявляється як ескапістське забуття, стратегія уникання, яку почасти живить неясне бажання не знати, не відати, не цікавитися злочинами, вчиненими на цих теренах». Таке спонтанне забуття спричинене головно неусвідомленим прагненням втекти від травми. Натомість активне забуття (або ж вибіркове забуття) пов'язане з певною політикою пам'яті – воно відбувається тоді, коли «офіційна історія» вживає заходів, спрямованих на те, щоб приховати певні аспекти минулого [5, с. 179].

П'єр Нора у своїй праці «Теперішнє, нація, пам'ять» підкреслює селективний характер того, про що пам'ятає спільнота: «колективна пам'ять – це те, що залишається від минулого у життєвій реальності груп, або те, що ці групи роблять із минулим» [8, с. 187].

Поняття комунікативної пам'яті, запропоноване наприкінці XX ст. німецьким науковцем Яном Асманом, є надзвичайно корисним у дослідженні колективної пам'яті. Він вважає, що «комунікативна», «жива», «повсякденна» пам'ять функціонує протягом трьох поколінь діти / батьки / діди (тривалість живої пам'яті близько 80 років). Натомість культурна пам'ять – довга і формалізована, що спеціально утворюється. Культурна пам'ять, на відміну від комунікативної, потребує професійних носіїв пам'яті, як-то жерці, вчені, поети тощо, й мусить підтримувати існуючий порядок [1, с. 50–59].

На думку українського історика Ігоря Гирича, колективна пам'ять, крім погляду народу на свою історію, включає також узагальнені думки кожної окремої людини, що разом становлять колективну спільноту, про духовно-ідейні вартості життєдіяльності суспільства, його досягнення й трагедії у близькій і далекій історичній перспективі, тобто, крім історичного, має ще й філософсько-суспільствознавчий складник. Вона формується як самим суспільством, без помітного втручання держави, так і за допомогою самої держави через структури,

які покликані у державі ці функції виконувати: міністерства, інститути пам'яті, бібліотеки, освітні заклади, засоби масової інформації тощо [3, с. 18].

Колективна пам'ять – один із найдивовижніших феноменів суспільного буття: з одного боку, це надзвичайно потужний та впливовий фактор життя соціуму, який віддзеркалює минуле, контролює та направляє сучасність, прогнозує та програмує майбутнє, з іншого – це гранично невизначений і майже фантомний об'єкт, який є надзвичайно складним для сприйняття та розуміння як пересічним громадянином, так і науковим дослідником. Суть цього феномену базується на трьох ключових постулатах: по-перше, носієм будь-якого її виду є «група, обмежена в просторі і часі»; по-друге, пам'ять формується колективом, що «обумовлює пам'ять своїх членів» у процесі комунікативної взаємодії в рамках соціальної групи; по-третє, фундаментом для формування колективної пам'яті є певний усталений груповий порядок кодування інформації (спільна «базова знакова система»), завдяки якому і вибудовуються у всіх суб'єктів групи «схожі репрезентації минулого» [2, с. 98].

Для більш глибокого та ґрунтовного аналізу феномену колективної пам'яті доцільно виділити два рівні: «офіційний» та «неофіційний». Ця ідея вже давно у різних формах представлена у працях дослідників. Так, узагальнюючи численні соціологічні теорії колективної пам'яті, Барбара Міштал виділяє три види пам'яті: офіційну, масову та громадську [12, с. 160–161]. Дж. Верч наголошує на непростій взаємодії офіційної та неофіційної історії [13, с. 44–45].

Для більш детальнішого розуміння понять «офіційної» та «неофіційної» пам'яті зупинимось на характерних рисах та особливостях кожної з них. Офіційний рівень колективної пам'яті:

- 1) формується цілеспрямовано «згори»;
- 2) характер пам'яті системний;
- 3) базується на пануючій / офіційній ідеології;
- 4) формується переважно шляхом конструювання;
- 5) поширюється переважно через офіційні канали;
- 6) служить, як правило, збереженню пануючого режиму, зміцненню діючої системи влади;
- 7) основними і найвпливовішими носіями офіційної пам'яті є шкільні підручники та офіційні ЗМІ;
- 8) підтримується формальними / офіційними структурами.

Неофіційний рівень колективної пам'яті:

- 1) формується стихійно «знизу»;
- 2) характер пам'яті фрагментарний;
- 3) базується на феномені суспільних спогадів;
- 4) формується переважно шляхом реконструкції;
- 5) поширюється головним чином через міжособистісні контакти;
- 6) служить зміцненню та консолідації колективу, збереженню його ідентичності;
- 7) носіями неофіційної пам'яті є архетипи, міфи, легенди, казки, чутки, плітки, анекдоти тощо (за певних обставин ці носії інформації можуть також активно використовуватися і «конструкторами» офіційної пам'яті);
- 8) підтримується неформальними структурами [2, с. 99–100].

Суть феномену колективної пам'яті проявляється в тому, що її носієм виступає група осіб, які обмежені в просторі та часі й мають спільне поле для запам'ятовування.

Таким чином, пам'ять – це певна аналітична структура, що розкриває механізми та суб'єкти творення, структурні рівні культурного простору. Суспільна пам'ять – це соціальне явище. Це символічна конструкція, що відображає будову

суспільства, актуальний стан базових інститутів, його структуру та співвідношення громадських сил. Колективна пам'ять конструюється, створюється і переосмислюється суспільством. Це може відбуватися стихійно, як побічний наслідок змін в суспільстві, а може – направлено і свідомо [9].

З вищезазначеного ми можемо дійти висновку, що термін «колективна пам'ять» досить широко використовується, але важко визначається. Впродовж декількох століть він привертає увагу представників різних наук. Можна сказати, що число визначень колективної пам'яті відповідає числу її дослідників. Колективна пам'ять є надзвичайно потужним засобом, що впливає на світосприйняття громадянина та суспільства загалом, це «битва за минуле» з зіткненням інтересів різних суспільних верств і політичних акторів. Її суспільна значимість визначається тим, що, принаймні в ідеалі, вона є символічною формою передачі культурних смислів, від застережень і попереджень до етичної настанови на ненасилля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ассман Я. Культурная память: Письмо и память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Ян Ассман ; [пер. с нем. М. М. Сокольской]. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
2. Бойко О. Колективна пам'ять: природа, суть, структура / О. Д. Бойко // Національна та історична пам'ять : зб. наук. пр. / Укр. ін-т нац. пам'яті ; [голов. ред. : Солдатенко В. Ф.]. – К., 2012. – № 3. – С. 93–105.
3. Гирич І. Чому необхідно переосмислювати минуле? / Ігор Гирич, Юрій Шаповал. – К., 2010. – С. 18. – (Серія «Політична освіта» / Фонд Конрада Аденауера. – Вип. 16).
4. Васильев А. Г. Мемориализация и забвение как механизмы производства культурного единства и разнообразия. Фундаментальные проблемы культурологии: Сб. ст. по материалам конгресса / Отв. ред. Д. Л. Спивак. – М. : Новый хронограф: Эйдос. – Т. 6: Культурное наследие: От прошлого к будущему. – 2009. – С. 57.
5. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор / О. Кісь // У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод, джерело: Зб. наук. праць ; За ред. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. – Харків : Східний інститут українознавства ім. Ковальських, 2010. – С. 171–191.
6. Нагорна Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії / Лариса Нагорна. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 328 с.
7. Ницше Ф. О пользе и вреде истории для жизни [Електронний ресурс] / Фридрих Ницше. – Режим доступу : http://www.lib.ru/NICSHNE/razmyshleniya1.txt_with-big-pictures.html
8. Нора П'єр Телерішнє, нація пам'ять / П'єр Нора ; пер. із фр. А. Рєпи. – К. : ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2014. – С. 187.
9. Филиппов А. Равнодействующая политика памяти [Електронний ресурс] / Александр Филиппов. – Режим доступу : <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Ravnodejstvuyushaya-politika-pamyati>
10. Фрейд З. Лекции по введению в психоанализ / Зигмунд Фрейд. – Т. 1. – Нью-Йорк, 1977. – С. 24–28.
11. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память [Електронний ресурс] / Морис Хальбвакс. – Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>

12. Misztal B. A. Theories of Social Remembering / Barbara A. Misztal. – Maidenhead; Philadelphia : Open UP, 2003. – P. 160–161.
13. Wertsch J. V. Voices of Collective Remembering / James V. Wertsch. – New York : Cambridge UP, 2002. – P. 44–45.

УДК 329.17 (477) : 81'272

Долганов П. С.

МЕМОРІАЛЬНИЙ ТЕКСТ РІВНОГО: ДИЛЕМИ ІДЕОЛОГІЧНОЇ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ / РЕІДЕОЛОГІЗАЦІЇ

Охарактеризовано процеси символічного переозначення меморіального тексту м. Рівне у період незалежності. Здійснено тематичну класифікацію меморіальних маркерів міста. На основі порівняння систем меморіальних таблиць, пам'ятників та меморіальних комплексів Рівного у двох часових перспективах зроблено висновки щодо ступеня їхньої ідеологічної деколонізації. Визначено рівень внутрішньої деколонізації пам'ятевого простору міста у контексті наявності в ньому меморіальних маркерів-репрезентантів поліетнічного минулого Рівного.

Ключові слова: ідеологічна деколонізація пам'яті, внутрішня деколонізація пам'яті, символічний простір міста, меморативна політика, меморіальні таблиці, комеморативні практики.

Долганов П. С. Мемориальный текст Ровно: дилеммы идеологической деколонизации / реидеологизации.

Охарактеризованы процессы символического изменения мемориального текста г. Ровно в период независимости. Осуществлено тематическую классификацию мемориальных маркеров города. На основе сравнения систем мемориальных таблиц, памятников и мемориальных комплексов Ровно в двух временных перспективах сделаны выводы о степени их идеологической деколонизации. Определен уровень внутренней деколонизации меморативного пространства города в контексте наличия в нем мемориальных маркеро-репрезентантов полиэтнического прошлого Ровно.

Ключевые слова: идеологическая деколонизация памяти, внутренняя деколонизация памяти, символическое пространство города, меморативная политика, мемориальные таблицы, коммеморативные практики.

Dolganov P. S. The memorial text of the town of Rivne: the dilemma of ideological decolonization / reideologization.

The article analyzes the memorial space of the town of Rivne, which mainly includes memorial plaques, monuments and memorial complexes. Due to the long totalitarian period of history of the city, the process of ideological and internal decolonization of its symbolic space during the period of the independence of Ukrainian State are characterised. It is ascertained that nowadays these processes are not completed as the system of memorial complexes and monuments. As for the memorial plaques, they are hardly touched by the process of internal memory decolonization. Available in memorial text of Rivne objects-representatives of the competing visions of the past that have Soviet, Jewish, Polish and Czech characters are defined. The representation in memorial text of the town the history of ethnic minorities is treated as